

Utjecaj vjerskog turizma na razvoj Međugorja

Sandalj, Leon

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:341400>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Leon Sandalj

Utjecaj vjerskog turizma na razvoj Međugorja

Prvostupnički rad

Mentor: prof. dr. sc. Zoran Curić

Ocjena: _____

Potpis: _____

Zagreb, 2023. godina.

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Prvostupnički rad

Utjecaj vjerskog turizma na razvoj Međugorja

Leon Sandalj

Izvadak: Međugorje je doživjelo značajan i ubrzan razvoj u posljednjih 40-ak godina zahvaljujući ukazanjima Blažene Djevice Marije u okolici lokalne župe. Taj je događaj bio od velikog značaja za vjernike Katoličke Crkve koji su nedugo nakon toga počeli posjećivati Međugorje i do njega hodočastiti. To je potaknulo njegov razvoj od malog ruralnog mjesta do svjetski poznatog hodočasničkog mjesta s velikim brojem uslužnih djelatnosti, vjerske i turističke ponude. Ovaj će rad istraživati proces razvoja Međugorja od njegovog početka, uključujući i njegovu povijest, sve do danas uzimajući u obzir brojne izvore, rezultate provedene ankete i intervjuja domaćeg stanovništva i hodočasnika.

26 stranica, 14 grafičkih priloga, 0 tablica, 7 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Međugorje, vjerski turizam, razvoj mjesta, ukazanje

Voditelj: prof. dr. sc. Zoran Curić

Tema prihvaćena: 12. 1. 2023.

Datum obrane: 21. 9. 2023.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Sveučilišta u Zagrebu Prirodoslovno-matematičkog fakulteta, Trg Marka Marulića 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Undergraduate Thesis

The impact of religious tourism on development of Međugorje

Leon Sandalj

Abstract: Međugorje has experienced a significant and accelerated development in the last 40 years or so, thanks to the apparitions of the Blessed Virgin Mary in the territory of the parish of Medjugorje. That event was so significant that the faithful of the Catholic Church very quickly began to visit it and make pilgrimages to Međugorje. This initiated the development of the place from a small rural area to nowadays a large pilgrimage site with a large number of service buildings, but also a rich religious and general tourist offer. This work will investigate this process from its very beginning and its history and a gradual development until now by researching numerous sources, conducting surveys and interviews of the local population and pilgrims.

26 pages, 14 figures, 0 tables, 7 references; original in Croatian

Keywords: Međugorje, religious tourism, development of a place, apparition

Supervisor: Zoran Curić, PhD, Full Professor

Undergraduate Thesis title accepted: 12/01/2023

Undergraduate Thesis defense: 21/09/2023

Thesis deposited in Central Geographic Library, University of Zagreb Faculty of Science,
Trg Marka Marulića 19, Zagreb, Croatia

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA	1
3. VJERSKI TURIZAM	2
3.1. VJERSKI TURIZAM U HRVATSKOM NARODU	3
4. OPĆENITO O MEĐUGORJU I POVIJESTI MEĐUGORJA	3
5. POVIJEST MEĐUGORJA	5
6. UKAZANJE I POČETAK RAZVOJA SVE DO DANAS	8
7. MEĐUGORJE DANAS	13
7.1. MEĐUGORJE DANAS, ISPITIVANJE MIŠLJENJA TURISTA I LOKALNOG STANOVNIŠTVA	14
8. MEĐUGORJE SUTRA	22
9. ZAKLJUČAK	23
LITERATURA I IZVORI	25

1. UVOD

Cilj je ovoga istraživanja uvidjeti kako je vjerski turizam utjecao na rast i razvoj Međugorja od jedne malene ruralne sredine do velikog i poznatog hodočasničkog središta kakvime se smatra danas. Koristeći brojne izvore, mišljenja turista i iskustva mještana nastojat će se što objektivnije prikazati razvoj i stanje u Međugorju. Koristeći pojam vjerskog turizma čitatelja će se uvesti u temu rada koja utječe na razvoj Međugorja te će se navesti i primjeri nekih obližnjih mjesta koja imaju sličnu turističku ulogu. Nakon toga prikazat će se povijesni razvoj ruralnog i seoskog aspekta Međugorja i način na koji su ljudi do tada živjeli. Potom će se ukratko objasniti ukazanje iz 1981. godine koje je donijelo velike promjene u svaku dimenziju života Međugorja.

Sukladno tome, prikazat će se i tijek razvoja tog, u prošlosti malenog sela u svjetski poznato turističko mjesto nizom slikovnih i grafičkih priloga potkrijepljenih iskustvima lokalnog stanovništva i vrijednih izvora. Anketom u kojoj su sudjelovali turisti Međugorja i intervjuom lokalnog stanovništva bit će prikazana i današnja situacija Međugorja. Na kraju rada predstaviti će se i budući, mogući, razvojni potencijal Međugorja uzimajući u obzir istražene izvore i želje lokalnog stanovništva i turista. Njime bi se Međugorje potencijalno moglo još više unaprijediti i razviti u još veće hodočasničko mjesto.

2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Na ovu temu već postoje istraživanja usko vezana uz Međugorje. Ono je kroz zadnja četiri desetljeća bilo tema mnogih svećenika, teologa i znanstvenika koji su nastojali razotkriti i objasniti čudesna događanja koja su se tamo dogodila. Ivan Madžar 2004. godine istraživao je *Osnovne značajke vjerskog turizma u Međugorju* i to je to bio prvi rad koji tematizira Međugorje na geografskom odsjeku. Nakon njega se 2011. godine Marija Kodžoman u svom diplomskom radu bavila temom *Vjerski turizam kao faktor razvoja Međugorja* (2011). Upravo je taj rad bio od najveće pomoći u uočavanju razvoja Međugorja do 2011. godine. Na geografskom odsjeku 2017. godine temom *Dinamika i obilježja izgradnje potaknute vjerskim turizmom u Međugorju 1981.-2012.* bavili su se Ivan Madžar i dr. te je taj rad objavljen u *Acti Geographici*. Na ostalim fakultetima i odsjecima još je Ivana Stojić s ekonomskog fakulteta istraživala *Značaj informacijske tehnologije za razvoj Međugorja kao turističkog religijskog središta*.

3. VJERSKI TURIZAM

Turizam je jedna od najvažnijih grana gospodarstva brojnih država. Danas, kada se sve više i brže šire utjecaji "slavnih osoba" i pojedinih politički dominantnih država, ljudi imaju i sve veće zanimanje za putovanja i istraživanje novih mjesta. Turizam nudi širok spektar ponuda za turiste pa ga dijelimo na podvrste. Jedna od podvrsta turizma upravo jest i vjerski turizam.

Vjerski turizam se može definirati kao oblik turističkih kretanja kojima turisti nastoje zadovoljiti potrebe religijskog i duhovnog karaktera (Jurešić prema Pirjavec, Kesar, 2002). Takav se oblik turizma često naziva i hodočasnički turizam. Svako mjesto vjerskog turizma sadrži određeni sakralni objekt ili statu koji potiču hodočasnike na dolazak. Hodočašće može stvoriti duhovnu ugodu i zadovoljstvo, a prenesena brojna pozitivna iskustva mogu potaknuti i druge ljude na hodočašće u slična mjesta od velikog vjerskog značaja.

U vjerskom su turizmu Katoličke Crkve, o kojoj će se istraživati u ovome radu, centri zbivanja znamenite crkve, mjesta Gospinoga ukazanja, mjesta kuda su prolazili Isus Krist i njegovi apostoli i mjesta koja su od određene znamenitosti za život nekog sveca ili blaženika. Korijeni vjerskog turizma potječu iz daleke prošlosti, još od doba antike.

Za Katoličku je Crkvu od davnina bio važan Jeruzalem kao svojevrsni centar svijeta i kao mjesto gdje je po mnogim sakralnim i svjetovnim izvorima bio razapet Isus Krist kojega Katolička Crkva smatra utjelovljenjem Boga. Upravo zbog toga veliki broj ljudi posjećuje Jeruzalem. S vremenom se počinju razvijati i mnoga druga katolička hodočasnička mjesta. Jedno je od poznatijih mjesta Santiago de Compostela koje je postalo poznato po vjerovanju da je apostol sv. Jakov do tamo prohodao veliki put kako bi propovijedao kršćanstvo. Kada se to vjerovanje proširilo po svijetu, Santiago de Compostela postalo je jedno od prvih velikih hodočasničkih mjesta, a da nisu Rim ili Jeruzalem. To se hodočašće još naziva i „Put svetog Jakova“. Njegova je posebnost ta da sadrži veći broj mogućih hodočasničkih ruta koji se, uz različitost mjesta kroz koja se prolazi razlikuju i po svojoj duljini. Te se rute tako protežu od 100 do 1500 kilometara. S vremenom je takva vrsta hodočašća postala popularna i u Hrvatskoj.

3.1. VJERSKI TURIZAM U HRVATSKOM NARODU

Jedno od prvih poznatijih hodočasničkih mjesta u Hrvatskoj bio je Trsat koji se nalazi u blizini Rijeke. Razlog razvijanja Trsata kao mjesta hodočašća vjerovanje je koje kaže da se tamo jednoga dana u 15. stoljeću pojavila kuća svete Obitelji i ostala na tom mjestu nekoliko godina nakon čega se vratila u Italiju. Nakon Trsata malo hodočasničko mjesto počeo je biti i Ludbreg koje se drži kao mjesto u kojem se dogodilo euharistijsko čudo vidljive pretvorbe vina u krv. Kako je vrijeme prolazilo i utjecaj Katoličke Crkve u državi rastao, počele su se graditi sve veće crkve, a s njima i nacionalna svetišta. Jedno je od najpoznatijih nacionalnih svetišta Marija Bistrica koja je često hodočasničko odredište mnogih vjernika, a pogotovo na blagdane Gospe Bistričke i Velike Gospe te za vrijeme nadbiskupijskog zajedničkog hodočašća.

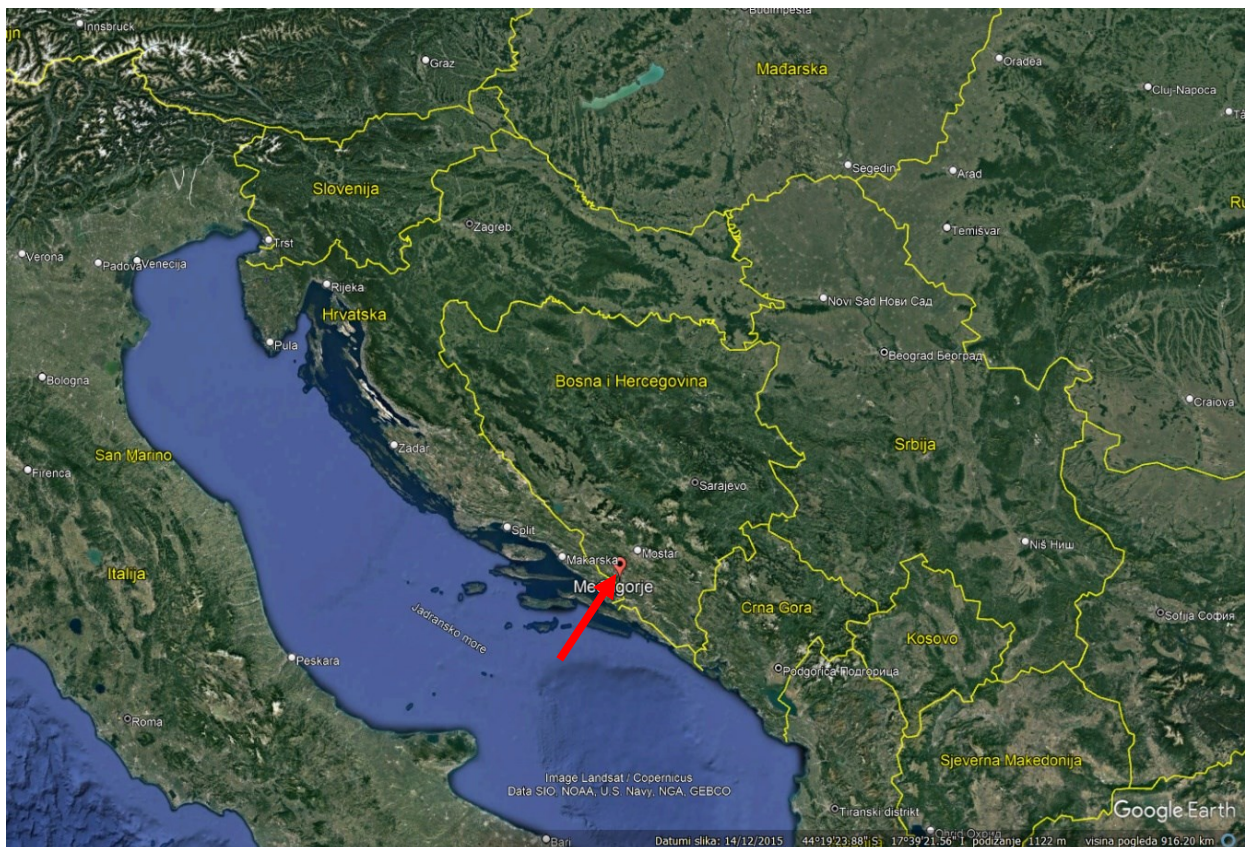
Uz marijanska svetišta poput Trsata, Marije Bistrice i Sinja, postoje i mjesta koja hodočasnici posjećuju radi nekih svetaca. Jedno je od njih Krašić, rodno mjesto blaženog Alojzija Stepinca. Tu se još može nadodati i crkva u Palmotićevoj ulici u Zagrebu gdje se nalazi tijelo blaženog Ivana Merza. Hrvatska obiluje i mnogim drugim manjim mjestima koja su od velike važnosti za život Crkve u hrvatskom narodu. Usprkos malobrojnosti hrvatskog naroda on ima bogatu povijest hodočašća i velik broj hodočasničkih mjesta diljem države i okolnih zemalja. Ovaj će se rad temeljiti na najpoznatijem regionalnom hodočasničkom mjestu koje se nalazi u susjednoj Bosni i Hercegovini, a to je Međugorje.

4. OPĆENITO O MEĐUGORJU I POVIJESTI MEĐUGORJA

Međugorje je malo mjesto koje se nalazi na 43° 10' do 43° 17' sjeverne geografske širine i 17° 34' do 17° 50' istočne geografske širine. Smješteno je u Zapadnoj Hercegovini na području zaravni Brotnjo u općini Čitluk. Njegov se položaj može bolje vidjeti na karti u prilogu. (sl. 1). Prema popisu stanovništva iz 2013. godine župa Međugorje imala je 2 265 stanovnika na prostoru od 11,83km² (Statistika.ba, 2013).

Međugorje trenutno uživa dobru prometnu povezanost jer se nalazi u blizini koridora *Vc* koji će u budućnosti spojiti Budimpeštu i Ploče preko Osijeka i Sarajeva. Za Međugorje je već napravljen izlaz kod naselja Zvirovići koje je autom udaljeno oko 10 minuta od crkve svetog Jakova. Ova autocesta već sad značajno pridonosi većem dolasku turista zbog svoje

pristupačnosti brojnim autobusima koji dolaze iz Hrvatske i koji koriste autocestu A1 prema jugu. U korist Međugorju također ide i vrlo prostran i razvijen granični prijelaz Bijača koje je od njega udaljeno oko 15 minuta. Od prijevoznih sredstava važno je napomenuti i obližnje aerodrome u Mostaru i Dubrovniku koje također koristi veliki broj turista, a pogotovo oni koji dolaze s drugih krajeva svijeta. Za razliku od autocesta i aerodroma, željeznički promet u blizini Međugorja ipak nije toliko razvijen. Najbliže su stanice one u Mostaru i Žitomislićima pa je to rijedak odabir prijevoza za lokalno stanovništvo i turiste. Usprkos tome što Međugorje ima dobar prometni položaj, javlja se potreba za osuvremenjivanjem lokalnih cesta. Mnogobrojna vozila svakoga dana prolaze tim cestama i trebalo bi se znatno više ulagati u cestovnu infrastrukturu kako bi se kvaliteta cesta očuvala ili poboljšala. Pogotovo je to bitno kada se u obzir uzme sve veći broj turista koji dolaze svake godine. Naglasak bi se trebao staviti i na dovršavanje gradnje koridora Vc koji bi mogao potaknuti još veći broj turista iz Mađarske i sjeveroistočne Europe.

Sl. 1. Lokacija Međugorja

Izvor: Google Earth (2023)

5. POVIJEST MEĐUGORJA

Međugorje je kroz povijest uvijek bilo naseljeno područje. To dokazuju nalazišta u pećinama na području Brotnja iz kojih se da pretpostaviti da je to područje bilo naseljeno u starijem kamenom dobu. Također, postoje nalazi iz mlađeg kamenog doba o postojanju predilirskog kulture i civilizacije na tom području. Za vrijeme starijeg brončanog doba pretpostavlja se pojavljivanje ilirskih plemena te su iz tog perioda otkriveni brojni bakreni artefakti koji ukazuju na intenzivnu prisutnost Ilira. Iz toga vremena potječu i utvrđena naselja na uzvišenjima, takozvane gradine, koje su često bile okruglog ili četvrtastog oblika, a ponegdje su bile opasane i dvostrukim zidinama.

Danas se na području župe Međugorje mogu pronaći gradine u Šurmancima i gradine na Žuželju koje su bile opasane dvostrukim zidinama. Najpoznatiji su ostaci ilirske civilizacije uz gradine grobovi ilirskih dostojanstvenika. Brojni takvi grobovi mogu se pronaći u Brotnju i na području župe Međugorje (Međugorje.hr, 2023).

U 2. stoljeću prije Krista Daorsi stupaju u savez s Rimljanima i zajedno s njima vode borbu protiv ilirskih plemena Dalmata. Prostor je župe Međugorje najprije pripadalo ilirskoj provinciji Dalmaciji s upravnim sjedištem u Saloni kraj Splita, današnjem Solinu. Nadgrobni natpisi na latinskom jeziku svjedoče da su na tom području bile smještene rimske legije i kohorte te da su tamo živjeli veterani rimske vojske. Iz vremena Rimljana postoje ostaci ceste koja je izgrađena u 3. st. Osim ceste, nađeni su ostaci mnogih svakodnevnih predmeta i nadgrobni rimskih spomenika. Ipak, najznačajnije rimsko nalazište na području Međugorja pripada katoličkom groblju u Miletini. Tamo su otkriveni ostaci ruševina građevina s mnogo rimske opeke, no to nažalost nije dovoljno istraženo (Međugorje.hr, 2023).

Od kraja 6. stoljeća u međugorskim se krajevima počinju naseljavati Hrvati. Iz srednjovjekovnog razdoblja najpoznatiji spomenici civilizacije u ovim krajevima su stećci. To su autohtoni nadgrobni spomenici tog podneblja koji su rašireni diljem prostora Južnog hrvatskog primorja, Zagore, Hercegovine i Bosne. Ovo je područje do 12. st. bilo glagoljaško područje a dokaz za to je Humačka ploča. U drugoj polovici 12. st. primat preuzima poseban oblik ćirilice, tzv. bosančica (Međugorje-info, 2023).

Što se religije tiče, kršćanstvo se u okolici Međugorja javilo već u rimsko doba. Sudeći po brojnim ostacima starokršćanskih crkava bilo je veoma rašireno. Velikim su dijelom crkve bile razorene za vrijeme seobe naroda u 6. i 7. stoljeću. Doseljeni Hrvati vrlo rano prihvaćaju kršćanstvo i počinju se pokrštavati još u 7. st. Međutim, zbog velikog crkvenog raskola 1054. godine, Katolička se Crkva u srednjovjekovnoj hrvatskoj bosanskoj državi nije uspjela čvrsto ustrojiti. Razlog je tome neodlučnost kralja za rimokatoličku ili bizantsku crkvu, to jest pravoslavnu. Kako se ne bi zamjerio ni jednoj ni drugoj strani, osnovana je "crkva bosanska". U 13. st. na taj prostor kao misionari dolaze najprije dominikanci, a nakon njihova neuspjeha franjevci, koji ubrzo postižu velike uspjehe u vraćanju bogumila iliti "bosanskih krstjana" u krilo Katoličke Crkve i vjere. Bosna i Hercegovina ubrzo nakon toga pada pod tursku vlast. Život je Hrvata iznenadno postao znatno otežan te su praktički bili izrabljivani od strane Osmanskog Carstva. Jedino što ih je moglo spasiti od takvog života bilo je preobraćenje na islam. U turskom feudalnom sustavu nitko od kršćana nije mogao posjedovati imovinu. Katolici su bili trajni "državni neprijatelji" jer im je glava bila u "neprijateljskom i omraženom" Rimu. Jedini red koji je mogao djelovati na prostoru Bosne i Hercegovine bili su franjevci jer oni nisu direktno odgovali papi i Rimu. Oni su u to vrijeme jedini mogli očuvati kršćanski način života i jezik i kulturu Hrvata na tom prostoru (Međugorje.hr, 2023).

Najstariji sačuvani spomen imena Međugorje potječe iz 1599. godine. Riječ je o popisu iz 2. travnja 1599. godine koji donosi nazive šest župa koje su bile pod upravom samostana u Zaostrogu, udaljenog 33 kilometara od Međugorja. U to su vrijeme župe obuhvaćale velika područja, a braća iz samostana vodila su pastoralnu skrb o području od mora pa sve do Mostara i njegove okolice. Župe koje se u tom popisu navode su: „Lapčanj, Podjezerje, Nadjezerje ili Međujezerje (sve tri u današnjoj Dalmaciji) te Veljaci, Čitluk (Gabela) i Međugorje. Kao naseljena mjesta u međugorskoj župi spominju se i Bijača, Hardomilje i Ljubuški. Zanimljivo je da u to vrijeme ljubuško područje nije bilo dio župe Veljaci, nego župe Međugorje. Iz toga bi se moglo pretpostaviti da je Međugorje tada imalo veći značaj od Ljubuškog. Svaka od navedenih župa imala je po jednog svećenika (župnika), osim Gabele koja je imala dvojicu svećenika (župnika i kapelana) jer je bila najveća. Legenda kaže da je Međugorje dobilo ime zahvaljujući svome položaju. Franjevci su u to vrijeme imali malu kućicu za koju su govorili da se nalazi između gora pa je zbog toga naselje dobilo ime Međugorje (Međugorje.hr, 2023).

U 17. stoljeću dolazi do brojnih sukoba pa se većina župa u Hercegovini uništava, a među njima stradava i Međugorje. U 18. se stoljeću u Hercegovini smiruju sukobi te franjevci ponovo ustrojavaju župe i okupljaju vjernike. Današnja verzija župe Međugorje utemeljena je 1892. godine kada je ondašnji mostarsko-duvanjski biskup fra Paškal Buconjić odcijepio župu Međugorje od matične župe Brotnjo-Gradnići i proglasio ju samostalnom. U međugorskoj je župa prevladavao seoski način života. Lokalni stanovnici su u razgovoru međugorsku župu prije ukazanja opisali kao manje selo, zbijeno u dolini i ponešto po obroncima gorja u blizini kao što je prikazano na slici 2. Manja hodočašća su postojala i prije ukazanja. Najčešće je to bilo lokalno stanovništvo koje je hodočastilo na današnje brdo Križevac moleći križni put. Usprkos komunizmu, današnja se crkva sv. Jakova gradi od 1934. do 1969. godine te se u potpunosti završava 1980. godine. Za potrebe tadašnjeg naroda crkva je smatrana velikom, a za današnje potrebe moglo bi se reći da bi bilo dobro i da je veća (Međugorje-info, 2023).

Sl. 2. Karta iz treće vojne izmjere Habsburške Monarhije između 1869. i 1888. godine

Izvor: Arcanum (2023)

6. UKAZANJE I POČETAK RAZVOJA SVE DO DANAS

Početak razvoja Međugorja potaknut je vjerom kršćanskog naroda da se na tom području ukazala Gospa. Dana 24. lipnja 1981. godine Blažena Djevica Marija ukazala se četirima djevojčica i dvama dječacima na mjestu zvanom Podbrdo u blizini Međugorja. Nastavila im se je ukazivati na toj lokaciji sve do 30. lipnja 1981. godine. Poticala ih je svojim porukama da ljude pozivaju na poniznost, molitvu, ljubav i mir u svijetu. S obzirom da je tada prevladavao komunizam, ovaj događaj nije prošao bez jake negativne reakcije vladajućih. Policija je zabranila mogućnost dolaska na Podbrdo, ali to nije spriječilo Gospina ukazanja, kao ni žarku molitvu naroda. Zbog toga je komunistička vlast iz Beograda poslala dužnosnike koji su svemu tome trebali stati na kraj. Unatoč svom njihovom trudu, taj je događaj naveliko osnažio vjeru kršćanskog naroda i nisu mogli spriječiti dolazak hodočasnika u Međugorje. Njihov se broj iz godine u godinu sve više povećavao, što je izazvalo određene probleme lokalnom stanovništvu.

Naime, Međugorje je tada bilo maleno nerazvijeno selo koje infrastrukturno nije moglo zadovoljiti potrebe tolikog broja hodočasnika. Iskazi starosjedioca govore kako većina stanovnika tada nije imala sanitarne čvorove, nedostajalo je hrane i vode, a pogotovo je nedostajalo mjesta u kojima bi hodočasnici mogli prespavati (apartmani, hoteli). Jedan od problema koji se pojavio dolaskom mnogih stranih turista bila je otežana komunikacija jer većina ljudi nije znala ni engleski. Tek je nekolicina stanovništva znala njemački jer su tamo radili, ali s obzirom da su hodočasnici dolazili iz svih dijelova svijeta to nije bilo od neke važnosti (Kodžoman, 2011).

Krajem 1980-ih i početkom 1990-ih komunizam na tom području slabi, a konačni krah doživljava raspadom Jugoslavije. Međugorje se tada počelo sve više izgrađivati i širiti. Nakon burnih vremena Domovinskog rata i raspada Jugoslavije, broj se hodočasnika počeo povećavati. Nakon oslobođenja Hercegovine 1992. godine, 1993. godina postaje rekordna što se tiče broja hodočasnika koji su pristizali iz raznih krajeva svijeta (oko milijun hodočasnika) (Kodžoman prema Ivković i dr., 2006).

Unatoč velikom broju hodočasnika, Međugorje je naišlo na problem pitanja autentičnosti od strane Vatikana koje ni dan danas nije razriješeno. Iako su u Međugorju bile česte vizitacije iz Vatikana, ono od Svete Stolice nije dobilo pravovaljano priznanje kao mjesto

Gospina ukazanja. Kako bi se to priznanje dobilo moraju se zadovoljiti brojni uvjeti koje Vatikan propisuje. Ostaje pitanje hoće li Međugorje ikad biti potpuno priznato. Treba imati na umu da je među zadnjim svetištima koje je Vatikan proglasilo autentičnim Laus u Francuskoj i na to se priznanje čekalo 300 godina. Od ukazanja u Međugorju prošlo je svega 40-ak godina tako da se ne treba isključiti opcija da će ono biti proglašeno autentičnim (Kodžoman, 2011).

Sl. 3. Međugorje 1981. godine

Izvor: Hercegovački info portal (2018)

Ukazanje je potaknulo znatne promjene u Međugorju. Prve su promjene uključivale izgradnju i širenje mjesta. S obzirom na stanje u kojem je Međugorje bilo kada se dogodilo ukazanje, ono je doživjelo značajnu modernizaciju. Konstantno su se gradili novi hoteli, apartmani i smještaji za turiste. Unaprjeđivali su se stambeni objekti već postojećeg stanovništva i novih pridošlica. Širenje se Međugorja kroz vrijeme može uočiti na snimkama Google Earth-a.

Iz slika 4, 5 i 6 vidljivo je znatno periodično širenje Međugorja. U okolici crkve najviše se grade hoteli i apartmani popraćeni uslužnim objektima poput restorana, kafića, gostionica i suvenirnica. Također je uočljivo i infrastrukturno unaprjeđenje oko Brda ukazanja i brda Križevac. To je naročito vidljivo u periodu između 2002. i 2013. kada su počela značajnija monetarna ulaganja u izgradnju Međugorja. Danas se na važnim rutama do crkve, Križevca i Brda ukazanja rijetko gdje može naći mjesto bez neke građevine uz cestu.

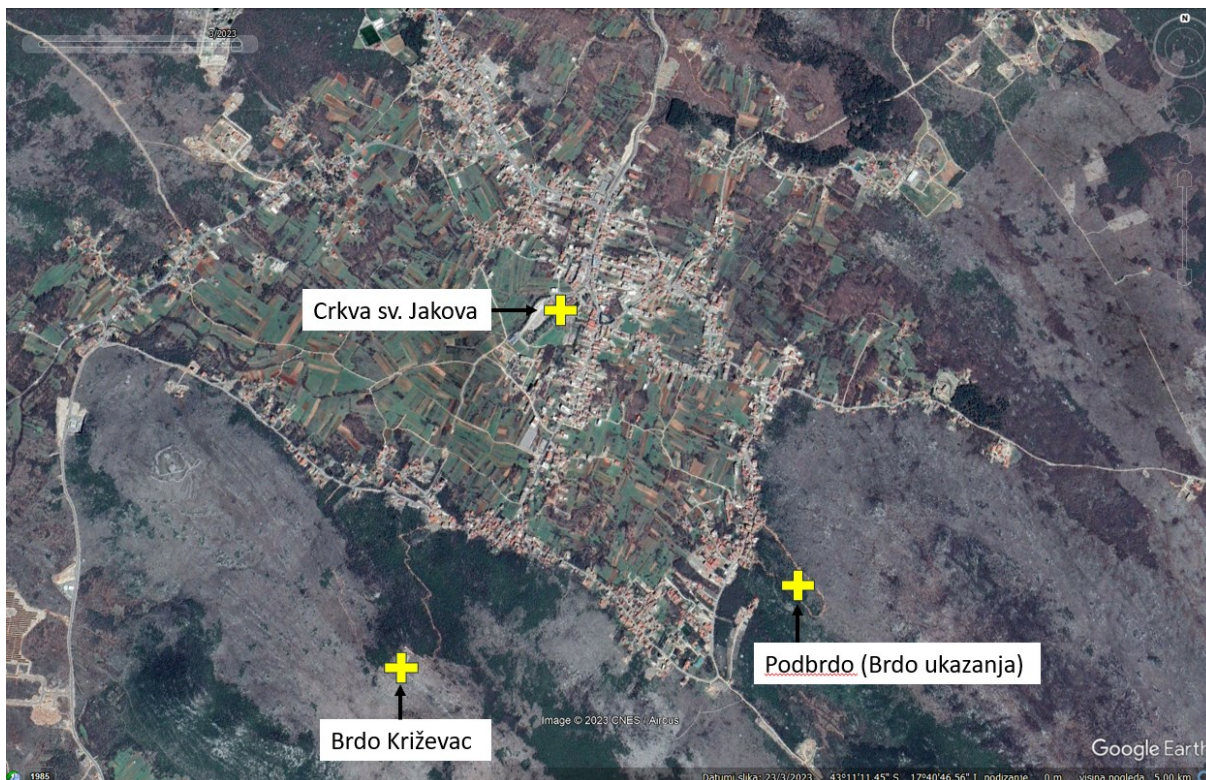
Sl. 4. Međugorje 2002. godine

Izvor: Google Earth (2023)

Sl. 5. Međugorje 2013. godine

Izvor: Google Earth (2023)

Sl. 6. Međugorje 2023. godine

Izvor: Google Earth (2023)

Većina je lokalnog stanovništvo u razgovoru izjavilo kako je život i dalje sasvim prihvatljiv unatoč izgradnji i povećanoj turističkoj posjećenosti. Problemi gužve sporijeg kretanja unutar centra ne mijenja mišljenja lokalnog stanovništva i prevladava misao da je vjerski turizam donio mnoge koristi u njihovom životu. Veliki broj stanovnika tamo upravo živi od vjerskog turizma: iznajmljivanje apartmana, rad u hotelu, pružanje usluge prijevoza, prehrambeno-uslužne djelatnosti, itd.

Nadalje, uslijed razvoja turizma vidljiva je nagla promjena prostorne strukture mjesta koja je posljedica neplanske izgradnje objekata kako bi se zadovoljile potrebe sve većeg broja hodočasnika. Iz intervjua Al Jazeera s predsjednikom mjesne zajednice Međugorja mogu se saznati brojne informacije o izgradnji mjesta. Naime, Međugorje nema niti je ikada imalo pomno isplanirane smjernice izgradnje jer su novčani poticaji brzo dolazili i lokalno je stanovništvo nastojalo maksimalno i što prije to iskoristiti. Predsjednik mjesne zajednice Međugorja Dragan Vasilj ističe kako se Međugorje kakvo danas poznajemo ne bi ni izgradilo da je bilo urbanističkog plana i na njegov nedostatak gleda kao na nešto pozitivno. Ipak, ne bježi od toga da je to sa sobom donijelo i određene loše posljedice za mjesto, okoliš i

stanovništvo. Postojala je ideja od strane općine da se 1989. godine stvori urbanistički plan, ali se on nije ostvario. Tako je stvorena nezgodna situacija u kojoj je gotovo nemoguće kazniti ljude za bespravnu gradnju jer nedostatkom urbanističkog plana nema temelja za kažnjavanje ako se gradnja odvija unutar privatnog posjeda. Kao rješenje za taj problem općina je Čitluk odredila izrazito nisku cijenu legalizacije kvadrata u iznosu od 56 maraka za objekte koji nisu za život, dok one za stanovanje koštaju 40 maraka. 350 hotela i pansiona 2021. godine bilo je u Međugorju, a dvjema trećinama njih istekla je dozvola za rad. Razlog tome su neriješeni problemi oko legalizacije koji su nastali zbog visoke cijene koju je trebalo platiti i s obzirom na to da većina njih premašuje 300 m². Budući da su hoteli od velike važnosti za ekonomski rast same općine otvara se rješenje vrlo jeftine i prihvatljive legalizacije tih hotela. Urbanistički se plan trenutno razvija, ali čini se kako će proći još neko vrijeme da ono stupi na snagu jer bi se njegovom uspostavom uvelike smanjila siva ekonomija, što stanovništvo neće tako lako prihvatiti (Al Jazeera Balkans, 2021).

Sl. 7. Primjer bespravne gradnje u blizini crkve sv. Jakova

Izvor: Google Earth (2023)

7. MEĐUGORJE DANAS

Istraživanjem na terenu i anketom turista bit će prikazano današnje stanje Međugorja. Navest će se dodatno razvijene usluge i prikazat će se ponuda koje Međugorje ima za svoje turiste i lokalno stanovništvo.

S obzirom na to da je zadnji popis stanovništva iz 2013. teško je odrediti trenutni broj stanovnika u Međugorju. Ono što se sa sigurnošću može reći je da je porast broja stanovnika i dalje u rastu zahvaljujući doseljavanju Hrvata, ali i stranih državljana kojima je ovo mjesto smatraju atraktivnim za život.

Međugorje danas nudi bogat vjerski sadržaj. To uključuje brojne lokacije, građevine i duhovni sadržaj koji se nudi kroz godinu. Od ponude se najviše izdvajaju crkva sv. Jakova (sl. 8) i Brdo ukazanja (sl. 9). Uz njih, hodočasnici često posjećuju i brdo Križevac na kojem se nalazi križni put i križ u blizini crkve za koji se smatra da iz njega teku Isusove suze u blizini koljena tijela na križu. Svi ti sadržaji u hodočasticima bude osjećaj poštovanja i zadovoljavanje duhovnih potreba (Madžar, 1999).

Sl. 8. Crkva sv. Jakova

Izvor: Radio Mir Međugorje (2023)

Sl. 9. Brdo ukazanja

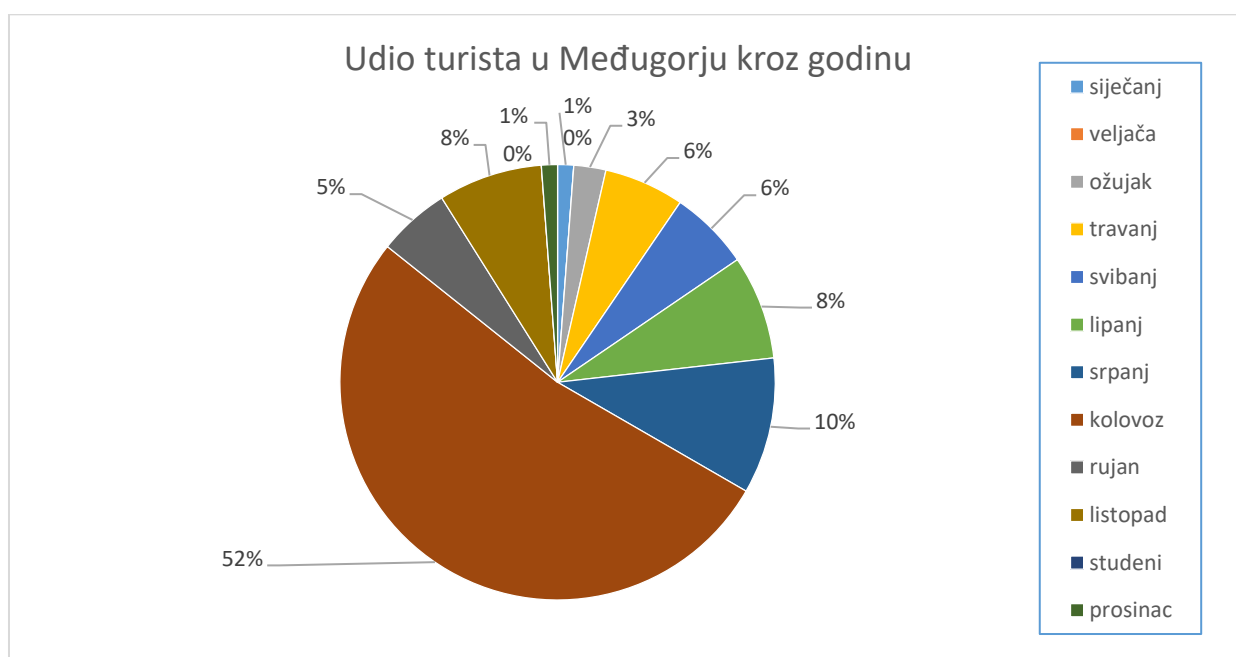
Izvor: Međugorje Jewlery (2022)

Detaljnijim proučavanjem brojnih stranica koje predstavljaju turističku ponudu Bosne i Hercegovine može se uočiti da se rijetko gdje naiđe na Međugorje. Iako je Bosna i Hercegovina vrlo malim udjelom katolička, neobično je da se ne preporučuje Međugorje uzevši u obzir da je ono jedno od najposjećenijih mjesta u Bosni i Hercegovini s preko 1,5 milijuna turista godišnje.

7.1. MEĐUGORJE DANAS, ISPITIVANJE MIŠLJENJA TURISTA I LOKALNOG STANOVNIŠTVA

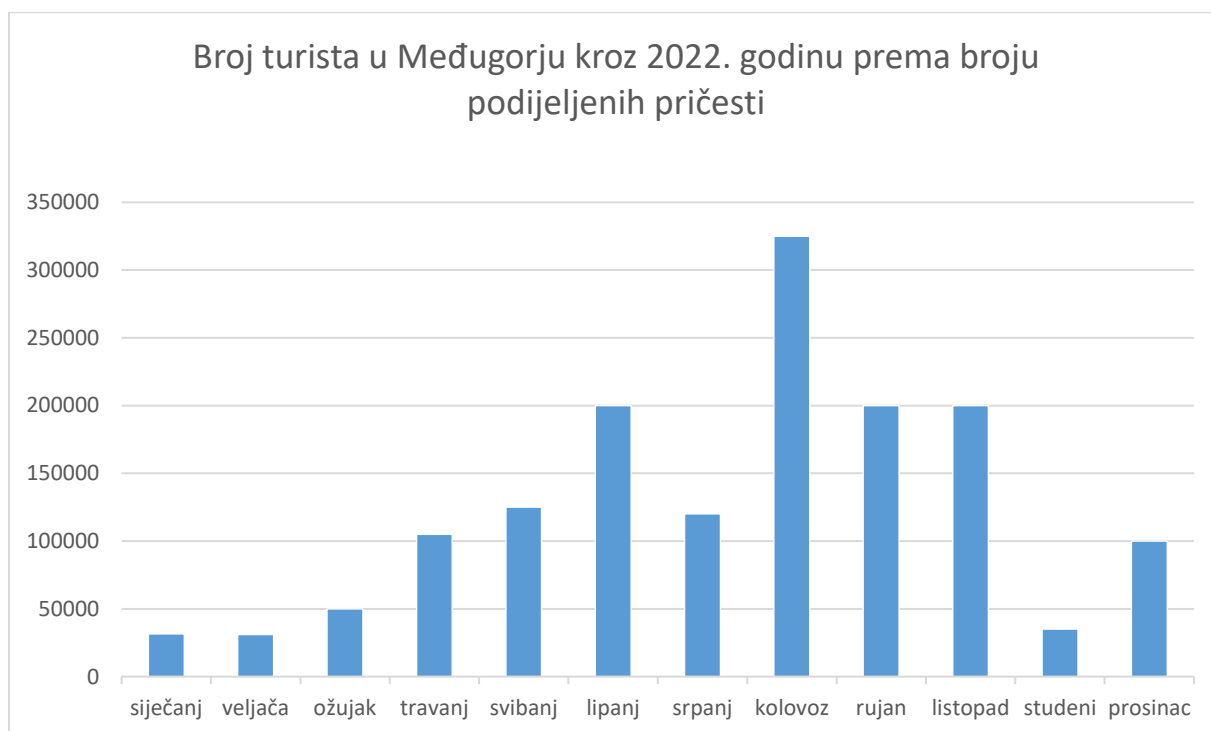
U anketi provedenoj za ovaj rad sudjelovalo je 229 ljudi iz Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Od toga su 202 odgovora korisna za ovo istraživanje. Razlog je tome to što je tih 202 ljudi bio u Međugorju pa su mogli izreći svoja konkretna mišljenja koja onda mogu stvoriti objektivan dojam. U anketi je sudjelovalo 66,8% žena i 33,2% muškaraca različite dobi. Najviše je ispitanika bilo u dobi 18-24 godine s 37,6%. Nakon njih najbrojniji su ispitanici u dobi 45-54 godina sa 17%, 25-34 godina s 14,8%, 55 i više godina s 13,1%, 34-44 godina sa 10,7% te mlađi od 18 godina sa 7%. Prilikom istraživanja nastajalo se prikupiti što veći uzorak ispitanika raznovrsnije dobi kako bi anketa bila što uvjerljivija.

Mnoga pitanja iz ankete mogu iz prve ruke ukazati na utjecaj vjerskog turizma na razvoj i stanje u Međugorju. Na početku će se rezultatima ankete i podacima sa službene stranice Međugorja prikazati koji je mjesec najatraktivniji turistima za posjetu. Rezultati ankete prikazani na slici 10 pokazuju kako turisti najčešće posjećuju Međugorje u kolovozu, a to nam potvrđuje i slika 11 koja prikazuje broj hodočasnika u Međugorju kroz 2022. godinu prema broju pričesti. Glavni razlog tome su Mladifest kojeg posjećuje veliki broj turista i blagdan Velike Gospe koji se slavi 15. kolovoza.

Sl. 10. Udio turista u Međugorju kroz godinu

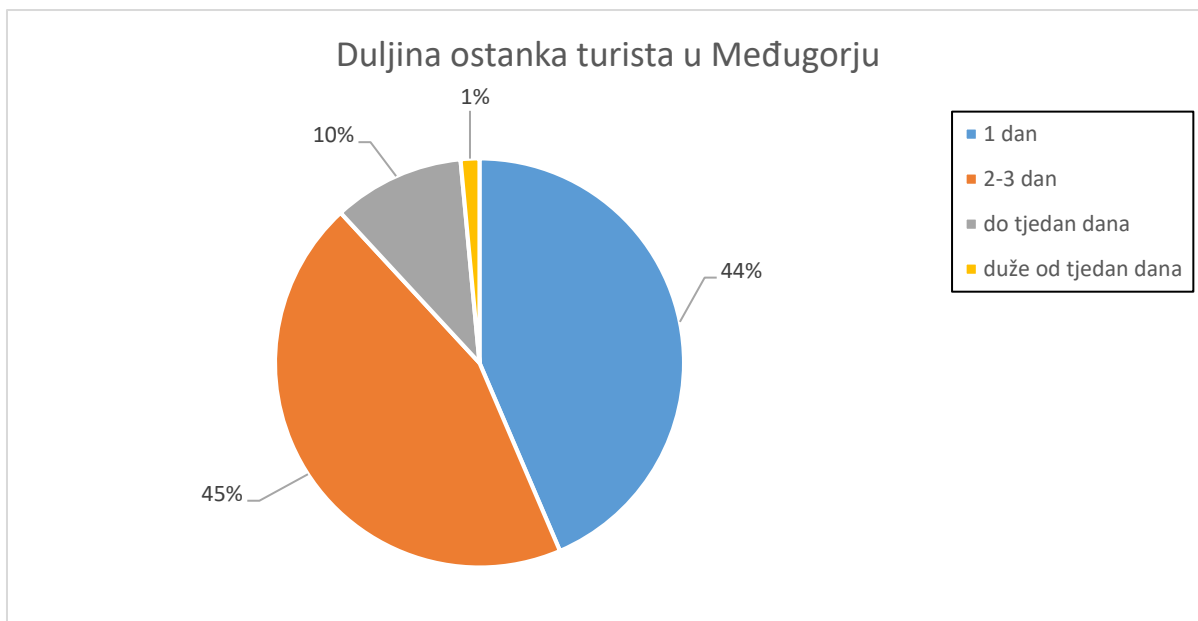
Izvor: autorska anketa

Sl. 11. Udio turista u Međugorju kroz 2022. godinu prema broju pričesti

Izvor: Međugorje.hr (2023)

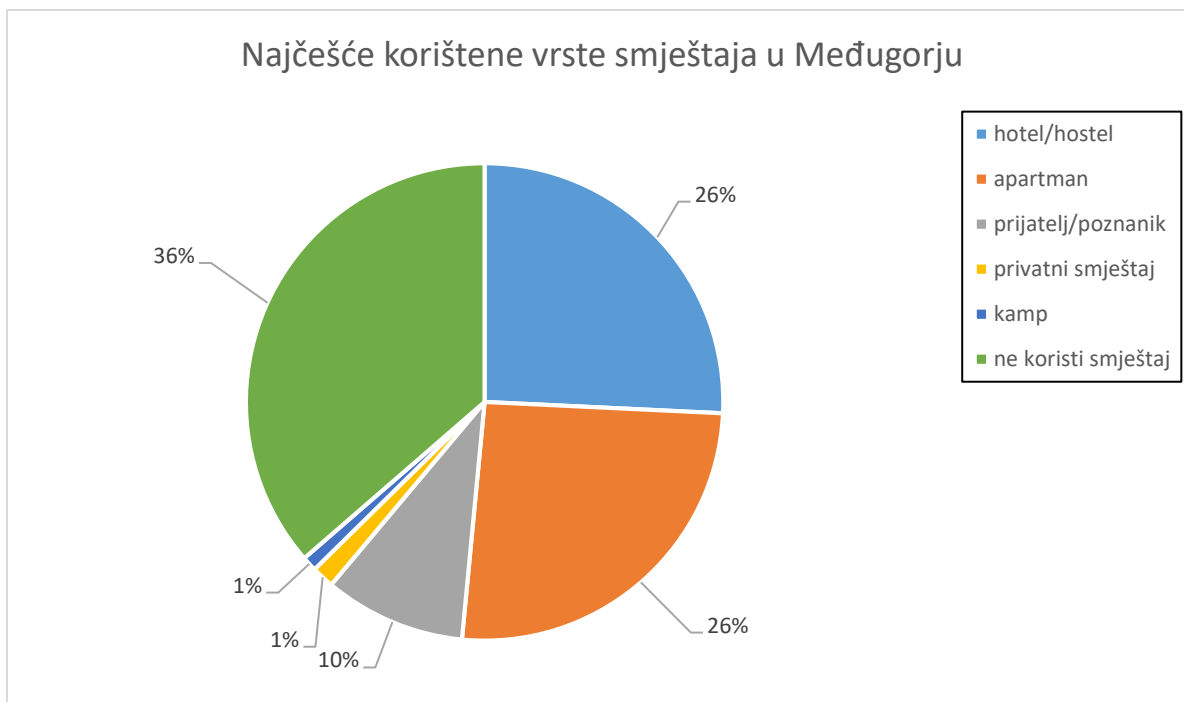
Nešto što se može smatrati svojevrsnim problemom Međugorja kratka je duljina ostanka turista. Iz slike 12 vidljivo je kako veliki broj ispitanika u Međugorju ostaje do 3 dana, njih čak 89%. Često je Međugorje Hrvatima i ljudima iz okolice mjesto duhovnog odmora u sklopu godišnjeg odmora kojeg provode na moru ili mjesto posjeta takozvanim „gastarbajterima“ kojima je kuća u blizini tog područja. Brojni su također i posjeti za vikend (2-3 dana) koji su najčešće organizirani od strane župnih zajednica hodočasnika te je zbog toga taj postotak i najbrojniji. 10% hodočasnika ostaje do tjedan dana čemu je glavni razlog Mladifest koji traje upravo tjedan dana i u to vrijeme dominiraju mladi hodočasnici.

Sl. 12. Duljina ostanka turista u Međugorju

Izvor: autorska anketa

Prema rezultatima ankete hodočasnici u Međugorju najčešće ne koriste smještaj jer ostaju samo jedan dan pa nemaju potrebu za istim. Ipak, kod onih turista koji odluče duže ostati u Međugorju situacija je poprilično podjednaka što se tiče izbora smještaja (hotel, hostel, apartman). Tu najveću ulogu igraju dob i financijsko stanje hodočasnika. Ispostavilo se da mlađi hodočasnici češće uzimaju apartmane ili što jeftiniji smještaj te da im nedostatak ponude hrane koju drugi smještaji možda nude ne predstavljaju problem. Stariji hodočasnici više vole odsjesti u hotelu koji će biti skuplji, ali i komotniji u smislu smještaja i usluge koju nudi. Često se dogodi i da hodočasnici sklope prijateljstva s ljudima koji žive u Međugorju ili u blizini na događajima poput Mladifesta što može dovesti do toga da neki naredni put koriste njihov smještaj po jeftinijoj cijeni i ugodnijoj atmosferi.

Sl. 13. Najčešće korištene vrste smještaja u Međugorju

Izvor: autorska anketa

U sljedećem će se dijelu prikazati mišljenja turista o općoj atmosferi, ponudi i doživljaju Međugorja i prikazat će se njihova osobna iskustva. Pitanja su funkcionirala na principu linearne skale s ocjenom od jedan do pet te će se aritmetičkom sredinom predstaviti ocjena za svako pitanje.

Na početku ankete istraživao se sam boravak u Međugorju i sveopći dojam kao uvertira za sljedeća pitanja. Turistima se u velikoj većini jako svidio boravak u Međugorju te je ocjena za to pitanje bila 4,62.

Više od polovice ispitanika noćilo je u Međugorju, a pronalazak smještaja nije bio problem zbog široke ponuda u samom mjestu. Turisti su smještaj pronalazili preko brojnih aplikacija, internet stranica ili jednostavno dolaskom na recepciju i traženjem sobe. Preko 80% ispitanika nije imalo gotovo nikakvih problema u pronalaženju idealnog smještaja. Ispitivani su turisti davali šarolike ocjene na pitanje koje se bavilo cijenom i kvalitetom smještaja. Srednja je ocjena za smještaj bila 4,43 što ipak znači da su turisti u globalu zadovoljni smještajem uz poneke primjedbe.

Nešto niža ocjena smještaja nije utjecala na ocjenjivanje ljubaznosti ljudi u Međugorju. Pojedini su ispitanici u intervjuima rekli kako je lokalno stanovništvo bilo vrlo pristupačno, ljubazno i voljno pomoći. Tu tvrdnju potkrepljuje i ocjena ljubaznosti ljudi koja iznosi 4,58. Većina se stanovnika Međugorja bavi turističkom ili trgovačkom djelatnošću što uvelike utječe na samu turističku i vjersku ponudu Međugorja.

Vjerska je ponuda dobila ocjenu 4,63 što je u skladu sa zadovoljstvom koje je bilo iskazano i intervjuima. Širok raspon ponude gotovo je sigurno utjecao na opće zadovoljstvo iste. Međugorje ima Brdo ukazanja, brdo Križevac, crkvu svetog Jakova u kojoj se služe i Mise na stranim jezicima i redovite ispovijedi za vjernike također na raznim jezicima što dodatno potiče strane turiste na dolazak. Iako je vjerska ponuda dobila vrlo visoku ocjenu, ispitanici ipak nemaju toliko pozitivnu sliku o cjelokupnoj turističkoj ponudi Međugorja, ako izuzmemo onu vjersku. Ispitanici su turističku ponudu ocijenili s 4,15 što je u dosadašnjem dijelu ankete najniža ocjena za Međugorje.

Nažalost, bilo kakva druga vrsta turizma u Međugorju nije istaknuta. Kasnije će se navesti popratni sadržaji koji se mogu posjetiti u okolici Međugorja, ali to ne mijenja činjenicu da Međugorje kao samo ima dosta siromašnu nevjersku turističku ponudu. Jedna stvar koja bi se u tom aspektu možda mogla istaknuti je sport. Uzevši u obzir veličinu mjesta, sportaša i sportskog sadržaja u Međugorju ne manjka. Poznati hrvatski tenisači Marin Čilić i Ivan Dodig potječu iz Međugorja. Također se tu nalazi i moderni sportski centar. Uz teniske terene i bazene nalazi se i kvalitetan nogometni kompleks s tri nogometna igrališta, dva futsal igrališta, dvoranu i novoizgrađeni padel teren. Ta sportska ponuda sigurno može nekoga potaknuti da dan, dva dulje ostane u Međugorju

Iako se u Međugorju i okolici svugdje može relativno brzo doći autom, problem se javlja za one hodočasnike koji nemaju taj komfor ili koji dolaze kao skupina autobusom ili nekim drugim prijevoznim sredstvom. Stoga se turiste pitalo i za njihovo mišljenje o cjelokupnoj infrastrukturi Međugorja. Prosječna je ocjena bila 3,71. Iako niska, ona nije iznenađujuća. Vjerska ponuda je bogata i sadržajna, ali ilegalno izgrađeni objekti ponegdje narušavaju ukupni dojam turista. Mjesto je također vrlo slabo povezano za turiste bez osobnog prijevoza. Kako se Međugorje stalno širi, smještaji su sve dalje od središta što upravo za ljude bez osobnog prijevoza može predstavljati poteškoću.

Javni prijevoz Međugorja nije na razini kvalitetne organizacije i to postaje poprilično veliki problem nekim hodočasniciima, pogotovo onim starijima ili ljudima s posebnim potrebama. Alternativa javnom prijevozu koja je aktualna su taksi usluge koje tu situaciju itekako mogu iskoristavati radeći u "sivoj zoni" i stvarajući neregulirani profit. Potreba za organiziranijim javnim prijevozom javlja se zbog toga što su mjesta vjerskog sadržaja vrlo raštrkana. Od crkve sv. Jakova koja se i smatra centrom Međugorja pješice do brda Ukazanja treba oko 30 minuta, a od crkve sv. Jakova do dna brda Križevac oko 20 minuta, a do njegovog vrha oko 45 minuta. Rješavanjem tog problema zasigurno bi se poboljšao sveopći turistički dojam, ali čini se kako će to sigurno još neko vrijeme biti problem turistima.

Sljedeće se ispitala jednostavnost dolaska do informacija vezanih uz pojedine zanimljivosti i događaje u Međugorju. Srednja je ocjena bila 4,18. Iako vrlo dobra ocjena, ostaje dojam kako bi ipak mogla biti bolja. Problem Međugorja je taj što se ne nalazi u državi koja je članica Europske Unije. To znači da je dostupnost informacija znatno uskraćena onima koji nemaju lokalni broj koji im omogućuje mobilne podatke i pristup internetu. Turisti najčešće lokalni broj nemaju, a problem je i taj što je roaming u Bosni i Hercegovini poprilično skup pa su turisti u konstantnoj potrazi za objektom koji ima Wi-Fi kako bi došli do određenih informacija. U ovom se pitanju ne misli na to da turisti nisu došli spremni ili da ne znaju za neku popularnu vjersku ponudu, već se misli na brzinu dolaska do informacija na terenu. Tu bi se trebalo razmisliti o uvođenju široke mreže koja bi pokrila cijelo mjesto i omogućila turistima lako spajanje na internetsku mrežu čime bi automatski i dostupnost informacijama bila poboljšana. Također, trebalo bi se malo više uložiti i u organizaciju turističke zajednice općine Čitluk koja bi mogla dodatno promovirati neke zanimljivosti i informacije koje bi strancima mogle lako promaknuti. Naime, turistička zajednica postoji, ali bi se moglo poraditi na njezinoj modernizaciji i vidljivosti kako bi privukla nove turiste i pomogla onima koji su ovdje.

Turisti su pitanje koje je tematiziralo krajolik i prirodne ljepote Međugorja ocijenili s 4,47, što je i očekivano jer je okruženo gorama i dinamičnim krškim reljefom koji je sam po sebi atraktivan. Čistoća okoliša ocijenjena je s 4,25 što je nešto niže od ljepote okoliša. Moguće da je razlog tome veliki broj turista koji nažalost nerijetko ostavlja smeće za sobom što osim što onečišćuje okoliš narušava i sam ugođaj i ljepotu mjesta.

Zadnje pitanje na bazi linearne skale bilo je uspoređivanje Međugorja s drugim poznatim vjerskim turističkim mjestima kao što su Lourdes, Santiago de Compostela, Fatima i

neka domaća mjesta kao što su Marija Bistrica, Sinj, itd. Međugorje je dobilo ocjenu 4,12. To se može smatrati objektivnom ocjenom s obzirom na ponudu koje ima u usporedbi s ostalim vjerskim središtima. Međugorje ima slične vjerske ponude kao i ostala velika vjerska središta, ali je i dalje manje poznato i sigurno mu u korist ne ide raštrkanost vjerskog sadržaja što u ostalim velikim vjerskim središtima nije slučaj. Ipak, u usporedbi s lokalnim i nacionalnim svetištima ponuda je znatno veća i u vjerskom i u turističkom segmentu.

U posljednjem dijelu ankete sudionicima se dala prilika za sugestije i kritike Međugorja kratkim odgovorom pa će se predstaviti one koje su od potencijalne najveće koristi.

Turisti bi vjerskoj i turističkoj ponudi pridodali nova događanja i programe koji bi uključili ljude svih dobnih skupina. Kao što postoji Mladifest, ispitanici su predložili i susrete osoba srednjih dobi kao i susrete starijih koji bi bili prilagođeni za njih. Zatim, organizirana ispovijed često bude do neke dobi u danu, a malo toga preko noći. Tu postoji prilika za napredak u smislu da neki svećenici ostanu i nakon večernje svete Mise kako bi se turisti koji nisu u mogućnosti ranije doći mogli ispovjediti i u nešto kasnijim satima. Mnogi su komentirali i manjak programa i ponude tijekom godine u usporedbi s onom preko ljeta. Rješenje bi za to moglo biti osmišljanje ustaljenog klasičnog rasporeda kroz godinu koji bi se predstavio turistima te svakodnevna ponuda kao što su kateheze i slične pobožnosti. Turisti su također prokomentirali i potrebu za novim zelenim površinama poput parkova gdje bi se mogli povući, odmoriti i naći mir i tišinu dok je u centru velika gužva.

Što se samog mjesta tiče, turisti su istaknuli i potrebu za boljim javnim prijevozom od okolnih mjesta i mjesta smještaja do samih vjerski važnih lokacija. Predložili su i posebnu prometnu regulaciju koja bi smanjila gužvu u centru kuda bi prolaziti mogli samo lokalni stanovnici i javni prijevozi. Turisti su također istaknuli i potrebu za većim brojem javnih zahoda ili barem povećanjem trenutnog. Također su predložili i izgradnju sanitarnih čvorova u blizini ostalih važnih vjerskih lokacija, a ne samo oko crkve. Za kraj valja navesti i prijedlog uvođenja mogućnosti iznajmljivanja bicikla za udaljenije smještaje koje bi omogućilo turistima veću pokretljivost i smanjenje prometa automobilima.

Zadnje se pitanje u anketi odnosilo na utjecaj Međugorje na popularnost i razvoj turizma ostalih obližnjih mjesta. Tu su ispitanici dali različite odgovore. Gotovo je 50 % ljudi posjetilo samo Međugorje bez okolnih mjesta, dok je druga polovica iskoristila i širu ponudu. Neka su

od atraktivnih obližnjih mjesta Mostar, slapovi Kravice, obližnja rijeka Trebižat, Majčino selo, Čeveljuša, Ljubuški i pokoje etno selo koje se nalazi u blizini. Tu bi od koristi mogle biti lokalne turističke zajednice kako bi se turiste informiralo o bogatoj ponudi obližnjih mjesta, ali ne s ciljem da se odmiču od Međugorja ili vjerskog turizma, već kao dodatnu ponudu za odmor ili izlet.

Sl. 14. Mladifest u Međugorju 2022. godine

Izvor: autorska slika

8. MEĐUGORJE SUTRA

Međugorje je već sada vrlo popularno i često posjećeno turističko mjesto. Javlja se opasnost da se pored širenja turističke ponude i novih prilika za dobit lokalnog stanovništva izgubi vrijednost upravo onoga što je glavni razlog razvoja Međugorja, a to je vjerski turizam. Potreban je kontrolirani strateški plan širenja i izgradnje Međugorja. Trebalo bi se također razmotriti i o zelenim javnim površinama koje bi osim svoje estetske vrijednosti poslužile i kao mjesto odmora i mira umornim hodočasniciima.

Međugorje je prometno dobro povezano s Republikom Hrvatskom, no povezanost bi mogla biti bolja s unutrašnjošću Bosne i Hercegovine novim brzim cestama. Već se na tome polako radi, ali potrebni su konkretni koraci kako bi se to i ostvarilo. Ono što je također već spomenuto je to da bi Međugorje trebalo uvesti nešto što bi pomoglo turistima u spajanju na internetsku mrežu u blizini centra, to jest oko crkve svetog Jakova. U intervjuu s lokalnim stanovništvom bilo je rečeno da će u planu biti i poboljšanje sportskog centra koji može potaknuti turiste na dulji ostanak u Međugorju. Uz vjersku ponudu i sportski turizam, turisti često izraze svoje zadovoljstvo domaćim proizvodima pa je za ne isključiti i razvoj agroturizma koji bi potaknuo lokalno stanovništvo na veću produktivnost i povećao ponudu turistima.

Nadalje, trebao bi se potaknuti i razvoj turističke zajednice koje će širiti informacije o lokalnim turističkim zanimljivostima i događanjima i omogućiti lakši pristup istima za turiste. Također bi se trebalo turistima omogućiti i lakši pristup željenom vjerskom sadržaju i rasporedu događanja svakog dana. Tu se prvenstveno misli na stranicu „Međugorje-info.hr“ koja bi ažurnijim pristupom olakšala informiranje turistima koji nisu upoznati s hrvatskim jezikom.

Naposljetku, ispitanici su u anketi izrazili želju i za podizanjem novih kapelica koje bi bile raštrkane po mjestu i u okolici te bi služile za osobnu molitvu i tišinu. One bi također mogle omogućiti hodočasnicičkim grupama da sa svojim svećenicima imaju misu na svome jeziku.

9. ZAKLJUČAK

Vjerski je turizam imao ključnu ulogu u preobrazbi Međugorja. Razvoj je bio toliko ubrzan da je unutar 20-ak godina znatno izmijenio gospodarsku strukturu stanovništva. Zbog vjerovanja u Gospina ukazanja i usprkos tome što ipak nisu još službeno priznata od strane Vatikana, turisti su sve više počeli dolaziti u Međugorje što je lokalno stanovništvo potaknulo na bavljenje uslužnim djelatnostima.

U posljednjih se 40-ak godina Međugorje razvilo iz jednog malog i gotovo nepoznatog seoskog mjesta u Hercegovini u jedno od najposjećenijih mjesta u Bosni i Hercegovini. Međugorje je zahvaljujući tome ušlo u elitnu skupinu najposjećenijih duhovnih mjesta u Katoličkoj Crkvi, postupno se približavajući svetištima poput Lourdes-a i Fatime. Činjenica da su vidioci ukazanja i dalje živi daje turistima dodatni razlog da posjete Međugorje. Postoji opasnost da se s urbanizacijom i modernizacijom Međugorja izgubi onaj duhovni element zbog kojega ga toliko turista i posjećuje. Važno je osvijestiti činjenicu da glavni razlog zbog kojega turisti dolaze nisu sportski centri, domaća kuhinja i prostrani apartmani, već upravo duhovni i vjerski sadržaj koje ono pruža.

Jedna je od pozitivnih promjena povećanje broja stanovništva, kako domaćeg (Hrvati), tako i stranog, katoličkog stanovništva koje doprinosi raznovrsnosti i potencijalnom daljnjem napretku mjesta.

Iako je gotovo sve fokusirano na vjerski turizam, popularizacijom ruralnog turizma Međugorje i njegovo stanovništvo iz okolice ima priliku profitirati proizvodnjom domaćih proizvoda i razvojem gastroturizma.

Iako vrlo popularno i poprilično dobro uređeno, Međugorje ima i dalje prostora za napredak. Primjerice prometna povezanost, razvoj javnog prijevoza, bolja infrastruktura, novi urbanistički plan i prihvaćanje sugestija turista. Sve su to aspekti koji bi Međugorje moglo učiniti još privlačnijim mjestom za nove hodočasnike koji su u potrazi za duhovnom turističkom destinacijom.

Na kraju bi trebalo još jednom naglasiti kako je upravo ukazanje glavni razlog razvoja Međugorja. Ono je omogućilo popularnost Međugorja koje kroz godinu posjećuju brojni turisti.

Lokalno je stanovništvo tu uvidjelo priliku za dobitak i poboljšanje životnog standarda otvaranjem brojnih uslužnih djelatnosti. Tako je jedna ruralna sredina u kojoj su dominirale primarne djelatnosti postala mjesto snažnog vjerskog turizma koji je u potpunosti promijenio i unaprijedio ovo sada svjetski poznato mjesto.

LITERATURA I IZVORI

LITERATURA

Ivković, Ž, Bubalo, R., Despot, Z., Hančić, S, 2006: Međugorje: tajna Gospinih ukazanja, Večernji list, Zagreb

Jurešić, I., 2019: *Vjerski turizam*, Repozitorij sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

Kodžoman, M., 2011: *Vjerski turizam kao faktor razvoja Međugorja*, Repozitorij PMF-a

Madžar, I., 2004: Osnovne značajke vjerskog turizma u Međugorju, Repozitorij PMF-a

Madžar, I., Madžar, D., Ostojić-Mihić, A., 2017: Dinamika i obilježja izgradnje potaknute vjerskim turizmom u Međugorju 1981.-2012., *Acta Geographica*, (43/44) (1), 85-96.

Pirjavec, B; Kesar, O., 2002: Počela turizma, Zagreb, Mikrorad d.o.o.

Stojić, I., 2017: *Značaj informacijske tehnologije za razvoj Međugorja kao turističkog, religijskog središta*, Repozitorij Ekonomskog fakulteta u Splitu

IZVORI

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2023, <https://bhas.gov.ba/Calendar/Category/14#> (29.08.2023)

Al Jazeera Balkans, 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=Zn0Lc5kuVAI> (02.09.2023)

Arcanum, 2023, <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-thirdsurvey/?layers=160%2C166&bbox=75214.03583261324%2C5634785.4561872%2C2402568.67305966%2C6517786.006937556> (24.08.2023)

Federalni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, 2023, <http://fzs.ba/index.php/publikacije/saopcenjapriopcenja/turizam/> (27.08.2023)

Google Earth, 2023, (30.08.2023)

Google Earth pro, 2023 (29.08.2023)

Hercegovački info portal, 2018, <https://hip.ba/2018/07/29/sto-je-medugorje-sve-proslo-u-vrijeme-postojanja-jugoslavije-i-sssr-a/> (02.09.2023)

Međugorje.hr, 2023, <http://www.medjugorje.hr/hr/medjugorski-fenomen/statistike/> (23.08.2023)

Međugorje.hr, 2023, <http://www.medjugorje.hr/hr/zupa/povijest/> (25.08.2023)

Međugorje-info, 2023, <https://www.medjugorje-info.com/medjugorje-novosti/iz-povijesti-najstariji-spomen-zupe-medugorje> (25.08.2023)

Međugorje Jewlery, 2020, <https://medjugorjeyewelry.com/2020/08/20/what-to-see-in-medjugorje/> (03.09.2023)

Općina Čitluk, 2023, <https://citluk.ba/agroturizam-hercegovina/> (03.09.2023)

Radio Mir Međugorje, 2016, <https://radio-medjugorje.com/vijesti/prije-47-godina-blagoslovljena-crkva-sv-jakova-u-medugorju> (03.09.2023)

Statistika.ba, 2023, <http://www.statistika.ba/> (27.08.2023)

Studomat.ba, 2023, <https://studomat.ba/top-15-lokacija-za-posjetiti-u-bih/96101/> (04.09.2023)